

betecknar hela Italien, t. o. m. hela Västerlandet. Väringer, som tjänat den grekiske kejsaren, kunna efter hemkomsten ha använt namnet med samma innebörd. Till Medelhavsländerna kunde man från Norden komma på två olika vägar, antingen den västra vägen genom Gibraltar sund eller den östra genom Ryssland. Erik Ejegod for år 1102 genom Ryssland och Konstantinopel till det heliga landet. Några år senare drog Sigurd Jorsalafar sjövägen förbi Spanien mot samma mål. »Men likafullt brukades ändå Östre Vägen länge därefter, och, som troligt synes, alt til dess inbördes Oroligheterna i Ryssland och Finlands samt Estlands Bekrigande från Svenska Sidan gjorde en Ände på gamla Förtroligheten bägge Håfwen emellan.» De båda män som enligt runinskrifterna ha dött i Langbardaland, kunna ha tjänat antingen den grekiske eller den tysk-romerske kejsaren.

142. Fällbro, Täby sn.

Pl. 90, 93.

Litteratur: B 128, L 648, D 2:24. Joh. Bureus, F a 6 s. 95 n:r 15 (Aschaneus), s. 143 n:r 38 (Axehiell), s. 165 n:r 13 (Rhezeliu), F a 5 n:r 112, F a 1 s. 27, F a 14 s. 171; M. Aschaneus, F b 19 bl. 55 b; Ransakningarna 1667—84; J. Schefferus, Upsalia (1666), s. 204; J. Hadorph, Resejournal; J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 57; O. Celsius, SR 1, s. 56 a, 2, s. 645; N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1762), s. 119 f.; C. M. Brandelius, Descriptio Paroeciæ Roslagiæ Täby (Diss. Ups., pres. E. M. Fant, 1786), s. 26; R. Dybeck, Reseberättelse 1861; UFT h. 10 (1882), s. 195; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 100, Anteckningar 1903 (ATA); O. von Friesen, En ny märklig runinskrift och en fornuppländsk jorddrott (i: Upsala Nya Tidning ¹/₉ 1905), Upplands runstenar (1913), s. 69; S. Lindqvist, Jarlabankesläktens minnesmärken (i: Nordiska arkeologmötet 1922), s. 128 f.

Äldre avbildningar: Aschaneus, teckning (F b 19); Bureus, kopparstick (F f 6 n:r 49); Leitz och Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 128); Dybeck a. a.; S. Lindqvist foto 1918 (ATA).

Runstenen står rest i en åker omkring 5 m. Ö om vägen från Hagby norrut till Skålhamra och Fresta på Vallentunasjöns västra sida, omkring 80 m. N om Fällbro bro. Ristningsytan är vänd mot vägen. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Rydboholm».

Runstenen var känd redan för Bureus. Platsen uppges vara »På Fallebro millan Waltuna och Hageby Siögar» (F a 6 s. 95), »Widh Fällesbro i Täby (Valltuna?) sochn» (s. 143), »Widh Fällbro Stenbro» (s. 165). — *Ransakningarna* (Bertold Dalholm 1682, för Täby socken): »Vppå Fellebro ägor är kullfallen een Runnesteen»; (Abraham Winge 1673, för Fresta sn): »Wijdh Fellbroo finnes ett Bergh med Runaskrift rijtadt, Item och een Runasteen.» — Peringskiölds *Monumenta*: »Fälleby» och *Bautil*: »Fälby» (tryckfel för: Fälbro). — Dybeck: »Fällbro. Är vid en bro öfver vattendraget mellan Vallentuna- och Hagbysjöarne». Det förefaller sannolikt, att stenen ursprungligen och ännu på 1600-talet har stått närmare intill bron än den gör nu.

Rödaktig granit. Höjd 1,55 m., största bredd (nedtill) 1,75 m. Stenen är triangelformig. Det av ristaren Öpir använda mönstret med runslingan lagd i tre ringar passar synnerligen väl till ristningsytans form. Upptill och utefter h. sidan är stenen skadad och en del av ristningen förstörd. Skadan har uppkommit i senare tid, den finnes ännu ej på Dybecks avbildning. Ytan är ojämn, men ristningen är på det hela taget tämligen väl bevarad.

Inskrift (med det inom [] supplerat efter äldre läsningar):

ikifastr	lit	raisa	stain	uk	bro	kera	eftir	iarlabaka	fapur	s	[in	uk	sun	io]	runa	uk	ketilau
5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	70				
lit · at · bonta · sin ybir risti																	
75	80	85	90														

Ingifastr let ræisa stæin ok bro gæra æftir Iarlabanka, faður sinn ok sun Ioruna[R], ok Kætily let at bonda sinn. Öpir risti.

»Ingefast lät resa stenen och göra bron efter Jarlabanke, sin fader och Joruns son, och Kättilö lät [resa stenen] efter sin man. Öpir ristade.»

Till läsningen: Stungna äro 28, 31, 67 **e**, 86 **y**. Däremot äro icke stungna 2 **k**, 72 **u**. I 27 **k** finnes en ojäm fördjupning, men denna torde icke vara huggen; sålunda sannolikt icke **g**. 84 **i** har en svag fördjupning mitt på staven, dock sannolikt icke huggen. 77 **t** har bst endast t. v. Runorna 83—85 **sin** stå på ett skrovligt ställe och äro grunt huggna, men dock fullt säkra.

Aschaneus (F b 19): 5 **a** saknas; 22 **a**, 28 **i**; 83—85 **sin**; (F a 6 s. 95): 26 **u**, 28 **i**, 55—63 **ioruna**: **sun**, 72 **r**, 86 **u**. Efter 90—94 **risti** har Aschaneus **runn**, och efter Aschaneus även Bureus i F a 5, men detta beror otvivelaktigt på ett misstag. Trots noggrann granskning av stenytan,

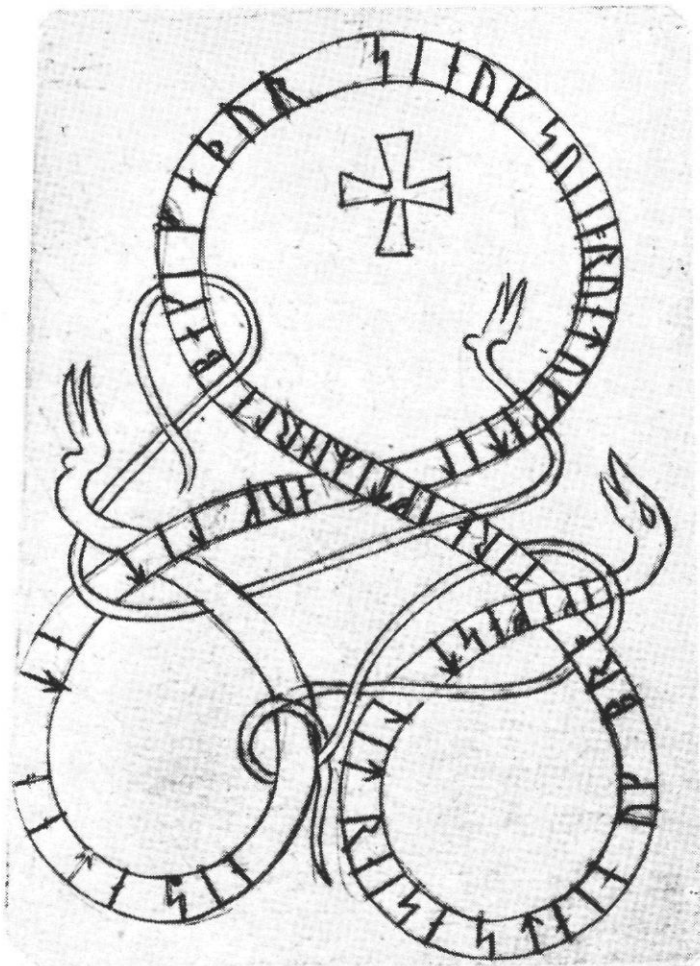

Fig. 129. U 142. Fällbro, Täby sn.
Efter kopparstick av Bureus.

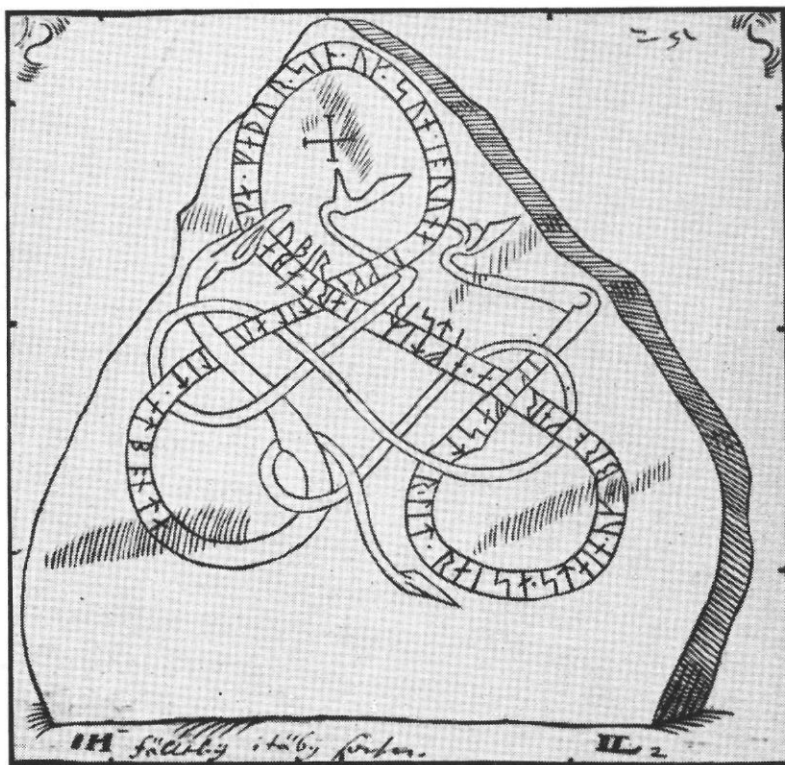

Fig. 130. U 142. Fällbro, Täby sn.
Efter B 128.

som är hård och tämligen väl bevarad, ha inga spår kunnat upptäckas av dessa runor. De finnas ej heller hos någon annan av dem som granskat inskriften. — Axehiell (F a 6 s. 143): 27—30 **giara**, 58—65 **iorun** × **auk**, 66 **g**, 67 **a**, 86 **y**. — Rhezelius (ib. s. 165): 27—30 **kara**, 66—72 **katilar**. — F a 5: **ikifastr** × **lit** × **raisa** × **stain** × **uk** × **bro** × **gira** × **iftir** × **iarlabaki** × **fapur** × **sin** × **uk** × **sun** × **ioruna** × **uk** × **katilauk** × **lit** × **at** × **bonta** × **sin** × **ybir** × **risti** × **runn**. — Hadorph och Leitz: 27—30 **kera**, 31 **e**, 67 **e**; 83—85 **sin** saknas; 86 **u**. — Celsius har ingen egen läsning av inskriften. — Dybeck: 27—30 **kera**, 31 **e**, 67 **i**; 83—85 **sin** saknas; 86 **u**. — Brate: 27—30 **gera** (»**g** har en streckformig prick, som man icke kan undgå att antaga»), 31 **e**, 67 **e**; 83—85 **sin** saknas (»efter **bonta** följer ett mycket skrofligt ställe, hvilket väl föranledt ristaren att utelämna det **sin**, man därefter väntar»); 86 **y**. — S. Lindqvist: 5 **e**, 27—30 **kira**, 31 **e**, 67 **e**; 83—85 **sin** saknas; 86 **u**.

Om kvinnonamnet *Iorun* se Sö 266, om *Katilø* Sö 338.

Runstenen vid Fällbro är en minnessten över Jarlabanke, Joruns son, rest av hans son Ingefast och hans maka Kättilø. Självt har Jarlabanke, medan han levde, rest flera stenar över sig själv: U 127 (nu vid Danderyds kyrka), U 149 i Hagby utmark, U 164 och 165 vid Täby

tä, L 403 vid Fresta kyrka och L 445 vid Vallentuna kyrka. Så som ingen annan har han varit angelägen att genom runristade monument sörja för sitt eftermäle. Vidare har han, ensam eller tillsammans med andra, låtit utföra följande minnesvårdar: över sin fader Ingefast vid Hagby (U 143) och vid S. Sättra (U 101), över sin son Sven vid Karby (U 150), över en frände, som »ändades i Grekland», vid Broby (U 140). Att det är samme person Jarlabanke, som omtalas i alla dessa inskrifter, finns intet som helst skäl att betvivla. Av dessa inskrifter framgår följande om Jarlabankes släkt:

Det finns emellertid ytterligare några inskrifter, som omtala medlemmar av samma familj: Estrid, Jarlabankes farmoder, har jämte sina söner Ingefast, Östen och Sven låtit resa stenar till minne av sin make Östen; »han begav sig till Jerusalem och dog i Grekland» (U 135 och 136). Denne Östen har tillsammans med Estrid, sin maka, på samma plats, i Broby gata, låtit resa stenar efter Gag, sin son (U 137). Ingefast, Jarlabankes far, har vid Sparingsberg S om sjön Fjäturen rest en sten över Ragnfrid, sin hustru, och Häming över sin moder (U 148). På samma plats ha två kvinnor, vilkas namn tyvärr äro skadade, troligen Jorun och Estrid, låtit hugga en inskrift till minne av Ingefast och Ingvar (U 147). Sammanställa vi alla dessa inskrifter, som beröra Jarlabankes släkt, få vi följande släkttavla:

De olika inskrifterna måste ha kommit till i följande tidsföljd:

1. U 137 över Gag, rest av Östen och Estrid.
2. U 135 och 136 över Östen, den förra rest av sönerna Ingefast, Östen och Sven, den senare av hustrun Estrid.
3. U 148 över Ragnfrid, av maken Ingefast och sonen Häming.
4. U 101 över Ingefast, av hans söner Häming och Jarlabanke samt hans moder Estrid; av Estrid därjämte över sin son Ingvar.
U 143 likaledes över Ingefast, av hans hustru Jorun samt hans söner Häming och Jarlabanke; därjämte av Estrid över Ingvar.
U 147 över Ingefast och Ingvar, troligen av Jorun och Estrid.
U 150 över Sven, av föräldrarna Jarlabanke och Fastvi.
U 140 av Jarlabanke över en frände.
U 127, 149, 164, 165, L 403 och 445 av Jarlabanke över sig själv.
5. U 142 över Jarlabanke, av hans son Ingefast och hans maka Kättilö.

Jarlabanke uppger som bekant i flera inskrifter, att han har ensam ägt hela Täby. För så vitt detta avser Täby by, ligger däri intet orimligt. Av allt att döma ha hans domäner sträckt sig över ett större område och innefattat gårdar längre söderut i socknen, söder om Vallentuna-sjön. Minnesstenarna över hans farfader Östen stå i Broby gata. Över hans fader Ingefast finnas minnesinskrifter vid Hagby och utefter den väg, som man har låtit göra från Hagby åt SV mot Ed vid Edsvikens norra ända. Här, i utmarken till Hagby, har Jarlabanke även låtit resa en sten över sig själv. Och minnesstenen, som de efterlevande ha låtit resa över honom, står 1 km. N om Hagby, på västra sidan av sjön, ungefär mitt emot Täby. Hagby ligger, såsom Sune Lindqvist har framhållit, i släktstensgruppens centrum, och det kunde därför synas sannolikt, att släktgården har varit där belägen. Emellertid bör framhållas, att vägen till Edsviken säkerligen har haft betydelse för hela bygden och att släktstenarna utefter denna väg endast vittna om att Jarlabanke-släkten har varit den mäktigaste och rikaste i trakten. Det är icke osannolikt, att Jarlabanke har haft sin sätesgård i själva Täby och ägt jord även i andra byar, bl. a. i Broby och Hagby. Han har tillhört en rik släkt, som genom köp och arv omsider i sin ägo har samlat en vidsträckt jordegendom. Sannolikt har han ärvt sin äldre broder Häming och därigenom kommit i besittning av hela farsarvet. De runstenar, som han har låtit resa över sig själv, ha väl kommit till efter Hämings död, då han stod på höjden av rikedom.

Namnet Jarlabanke förekommer, utom i de nämnda inskrifterna, i två runristningar vid Hargs kvarn i Skånela sn (L 436 och 437). Inskrifterna på dessa lyda (efter min läsning år 1910):

L 436: + **sikuiþr** × **auk** × **in - ū - r** × **auk** × **iarlabanki** × **litu** × **rista** × **runar** × **at inkuar** × **fapur** × **sin** × **auk** × **at raknualt** × **broþur sin** +

L 437: × **estrip** × **lit** × **bro** × **kiara** × **eftir** × **ikuar** × **bonta** × **sin** × **auk** × **at raknualt** × **sun** × **hans** ×

Den familj, som beröres i de båda Harg-inskrifterna, har haft följande sammansättning:

Ingvar g. m. Estrid			
Ragnvald	Sigvid	Ingvar	Jarlabanke

Huruvida Estrid var moder till alla Ingvars söner framgår ej av inskrifternas formulering; uttrycket »efter Ragnvald, hans son» (i stället för »sin son» eller »deras son») kan möjligen tyda på att Ragnvald var Ingvars son i ett föregående gifte.¹

I sin uppsats om *Jarlabanke-släktens minnesmärken* har Sune Lindqvist antagit, att Täby-släktens Estrid och Harg-släktens Estrid är samma person. Det huvudsakliga skälet till detta antagande är, att Ingvar i U 143 omtalas som Estrids son, men han förekommer icke bland Östens söner i U 135. Förklaringen skulle kunna vara, att han är Estrids son i ett annat gifte. Estrid har varit gift två gånger, först med Östen i Täby och sedan efter hans död i Grekland med Ingvar i Harg. Hon har överlevt båda sina män, därtill också sina söner Ingefast och Ingvar.

Det starkaste skälet för att frändskap förefunnits mellan Täby-släkten och Harg-släkten är emellertid, att det för övrigt okända och säregna namnet Jarlabanke förekommer i båda. Det torde bero på uppkallelse efter någon gemensam förfader i Estrids släkt. Om hennes far har burit detta namn, skulle Harg-släktens Jarlabanke ha blivit uppkallad efter sin morfar, Täby-släktens Jarlabanke efter sin fars morfar. Jarlabanke i Harg bör rimligtvis ha varit född tidigare än Jarlabanke i Täby och först av de båda ha fått detta namn. *Iarlabanki* är en sammansättning med det enkla namnet *Banki*, sålunda egentligen *Iarla-Banki*. Förleden *Iarla-* är

¹ Om Harg-släkten se ovan U 112.

ett tillägg, som av någon anledning givits en viss *Banki*; det kan vara gen. pl. av *iarl* 'jarl' eller gen. av mansnamnet *Iarli*, som under medeltiden har varit relativt vanligt i Uppland.¹ *Iarla-Banki* skulle i det senare fallet ha betytt Banke, Jarles son; jfr *Pálma-Tóki* = Toke, Palnes son, m. fl. Efter en berömd bärare av namnet har sedan *Iarlabanki* genom uppkallelse blivit brukligt, kanske blott inom en enda släkt. — Om namnet *Banki* se U 114.

Efter sin make Ingvars död synes Estrid ha återvänt till Täby. Hon deltagar i utförandet av minnesvårdar över sin son Ingefast, men är därvid alltid angelägen om att hennes son i det andra giftet Ingvar också blir nämnd (U 101, 143, 147). Detta kan tyda på att hon har tagit arv efter honom. Det är sålunda tänkbart, att Jarlabanke i Täby genom arv efter sin farmor har kommit i besittning av Harg-släktens jord. Harg ligger visserligen i Skånela sn och Säminghundra hd, men mycket nära gränsen till Vallentuna hd. Den släkt, som har låtit inhugga de båda runristningarna i berghällen vid Hargs kvarn, kan mycket väl ha hört hemma på gårdar i de angränsande socknarna Hammarby och Vallentuna. På detta sätt kan alltså Jarlabanke i Täby ha kommit att äga jord även i de nordligaste delarna av häradet.

På runstenen vid Vallentuna kyrka (L 445), som Jarlabanke har rest över sig själv, medan han levde, upprepar han, att han ensam ägde hela Täby. På stenens andra sida meddelar han, att han har iordningställt detta tingsställe och att han ensam ägde hela detta hundare. Stenen är utförd av samme ristare som stenarna vid Täby tä, vid Danderyds kyrka och vid Fresta kyrka och tydligen samtidigt med dessa. Parallellen med uttrycket »han ägde ensam hela Täby» gör det, såsom von Friesen framhållit, omöjligt att översätta »han var ensam domare i detta hundare» eller dylikt. Att Jarlabanke har varit ägare till ett helt hundare är emellertid en högst märklig uppgift. Den saknar motstycke i våra övriga runinskrifter. Det hundare som åsyftas måste vara Vallentuna hundare. Detta var under medeltiden, liksom säkerligen redan under vikingatiden, betydligt mera vidsträckt än nu. Det omfattade utom Vallentuna, Hammarby, Fresta, Östby (Össeby), Vada och Angarns socknar även Eds socken, som nu hör till Sollentuna härad, och Täby socken, som nu hör till Danderyds skeppslag. Om man får taga Jarlabanke alldeles efter orden, skulle alltså hans jordegendom i ytvidd ha överträffat även de största nutida jordagods.

»Det var», framhåller von Friesen, »betydande omhvälfningar, som inträdt i de gamla odalrättsförhållandena under vikingatiden. Vikingar, som haft lyckan med sig på handelsfärder och plundringståg, återvände hem med rikedomar, som säkerligen föreföllo svindlande i jämförelse med de värden det inhemska jordbruket, häst- och boskapsafveln samt pälshandeln förmått skapa. Detta har vållat stark omsättning inom odalmannaklassen och hopning af flera gods på enstaka händer. Den framställda uppfattningen om radikala omhvälfningar i odalrättsförhållandena under vikingatiden står i bjärt kontrast till de föreställningar om förhållandena i detta afseende, som man gärna vill bilda sig med ledning af bestämmelserna i våra landskapslagar. Här omgärdas släktens rätt till jorden med stränga föreskrifter, afsedda att förekomma att jorden afyttras till utanförstående, och man har ju all anledning att anta, att dessa bestämmelser äro utslaget af urgammal svensk och germansk rättsåskådning.² Man har sålunda knappast rätt att vänta, att jord i större utsträckning bytt ägare genom fritt köp. Vi äga emellertid direkta vittnesbörd om att så varit. Jag kan hänvisa till den ofvan omtalade Skoglar-Toste. Om hans vikingafärder och jordagods äga vi dock endast sena och därför mindre tillförlitliga uppgifter. Ojämfvigare äro runstenarnas samtida vittnesbörd. Så säger Vedaristningen i Angarns socken: 'Torsten gjorde (vården) efter sin son Ärinmund, köpte denna by och förvärfvade medel

¹ »Manden hed vel egentlig *Banki*, men kaldte sig mulig *Iarlabanki*, fordi han stammede fra Jarler» (S. Bugge i *ATS* 10: 1, s. 89).

² Om bördsrätten till jord i Uppland se *Upplandslagen*, Jordabalken fl. 1 och 2. Jfr *Svenska landskapslagar* 1 (1933), Östgötalagen, s. 153, *Upplandslagen*, s. 144.

därtill österut i Gardarike.'» Denne Torsten var ursprungligen hemma i Gådersta i Skepptuna socken, där han till minne av sonen Ärinmund och fadern Gerbjörn utfört en med den nyss-nämnda likartad ristning i fast berg. Att Jarlabanke på egen hand samlat hela Vallentuna hundare behöver sålunda ej innebära någon orimlighet.

Vikingatågen, icke minst under 1000-talet, kunna förvisso ha medfört betydande ekonomiska omvälvningar och därmed också rubbningar i rättspraxis rörande bördsrätten till jord. Det torde ha varit vanligt, att bönder, lockade av utsikterna till stora förvärv i främmande land, sålde sin jord för att köpa skepp och värva följesmän. Om då inga fränder funnos, som ville eller kunde köpa, då fick den göra det, som hade den djupaste pungen. Det är naturligt, om under sådana tider den traditionella bördsrätten faktiskt har satts ur funktion. För den, som hade silver att betala med, fanns det väl alltid möjlighet att tillfredsställa bördemännen.

Även om det sålunda är möjligt, att Jarlabanke har förvärvat jordagods vida omkring, i olika delar av hundaret, har man anledning betvivla, att man får taga hans uppgifter alldeles efter orden. »Det är», som Sune Lindqvist säger, »svårt att finna gränsen mellan skryt och sanning» i hans påståenden. Säkerligen ligger det en betydande överdrift i hans uppgift, att han ensam ägde hela detta hundare, om därmed menas, att han ägde all jord inom hundaret. Det står redan i en viss motsats till det ofta upprepade meddelandet, att han ensam ägde hela Täby. Om han verkligen ägde alla andra gårdar inom det vidsträckta hundaret, vore det ju rätt meningslöst att så ihärdigt fastslå, att han ägde hela Täby. Därtill kommer själva runstensmaterialets eget vittnesbörd. Vallentuna hundare — däri då inräknat Eds och Täby socknar — utgör som bekant den runstensrikaste delen av Uppland. Trots Jarlabankes enastående nit att resa runstenar, utgöra de inskrifter som beröra honom och hans släkt endast en liten del av hela materialet. Många av dessa runmonument måste vara samtida med Jarlabankes Vallentuna-sten. Öpir, som har ristat minnesstenen över Jarlabanke vid Fällbro, har ju varit flitigt verksam i socknarna N om Täby. Det är föga sannolikt, att alla dessa, som på olika håll inom hundaret resa minnesvårdar över sina fränder, icke skulle ha varit självägande bönder utan Jarlabankes underlydande arrendatorer eller brytar.

Man bör i detta sammanhang särskilt uppmärksamma de många runminnesmärken, som ha funnits vid Hagby eller i dess omedelbara närhet och som icke hänföra sig till Jarlabankes släkt: den präktiga U 144 på samma berghäll som U 143, U 152—155, U 145 och 146, U 163. Allt tyder på att Jarlabanke verkligen har ägt hela Täby by, men han har icke ensam varit ägare till all jord i Hagby och byarna däromkring.

Möjligen kan det ligga en annan mening i orden, att han ägde hela detta hundare. Den viktigaste skyldigheten, som ålåg hundarets bönder, var ledungsplikten. Det kan vara möjligt, att Jarlabanke, som den rikaste mannen i bygden, har åtagit sig att underhålla hundarets ledungsskepp och bemanna dem, givetvis mot vederlag av de ledungspliktiga. Den andra skyldigheten var att på rätta tingsdagar komma till ting. Den torde ha varit fördelad på hamnorna efter samma grunder som ledungsplikten.¹ Den som fullgjorde ledungsplikten för hundaret svarade också för tingsplikten, d. v. s. hade all verklig makt på tinget. Jarlabanke har också, såsom han omtalar, låtit göra en tingsplats för hundaret. Han var hundarets hövding, och i den meningen kunde han, något skrytsamt, säga, att han ägde hela detta hundare.²

¹ Svenska landskapslagar 3 (1940): Södermannalagen, s. 228.

² »Denne Jarlabanke . . . har varit en bland Roslagens i de fredliga idrotternas tjänst märkligaste män under 1000-talet. Han ägde hela Täbyn, å hvars mark kyrkan ligger. Hela sin trakt lät han utan tvifvel odla och förse med vägar och broar. En sådan upprödning har sträckt sig från Hagby i Täby socken till norra änden af Edsviken och vidare till Solna fram emot Karlberg. Jarlabankes namn lefver ännu qvar i de gamles sägner under skepnaden 'Järnbaggen'» (UFT h. 10, s. 196). »Jarlabanke lefver under namnet *Järnbaggen*, ännu i de gamles minne, och om sägnerna säga sannt, så var hans ofta begagnade talesätt *fur ont sin* visst icke bara prat. Han skall nämligen i sin

En annan, ehuru säkerligen helt oriktig förklaring av de motstridiga uppgifterna på Jarlabankes Vallentuna-sten har framställts av Erik Brate (*Sverges runinskrifter*, 1922, s. 121). Han anser det med rätta orimligt, att Jarlabanke skulle ha varit ägare till hela Vallentuna härad. »Han kan väl icke lämna så stridiga uppgifter på vardera sidan av samma sten och torde väl icke på de övriga runstenar, han låtit rista, hava förtegit, att han ägt hela Vallentuna härad, om han verkligen gjort det. Förklaringen är väl den, att 'hela Täby' och 'hela detta hundare' är valt för omväxlings skull och här icke har den juridiska betydelsen 'härad' utan den äldre av 'bygd', som emellanåt förekommer i ortnamn, t. ex. *rasbohundari*, socknen Rasbo, *Daala hundari*, landskapet Dalarne.» Han anser då givetvis också, att uttrycket *allan Tæby* icke kan avse byn Täby utan kyrksocknen, som alltså redan vid denna tid skulle ha funnits till. Man kan emellertid med full trygghet antaga, att den från tidigare medeltiden kända indelningen av Uppland i hundaren eller hund har varit genomförd redan under vikingatiden. Såsom territoriell beteckning har ordet hundare alltifrån början varit en terminus technicus för denna offentliga indelning av folklanden.¹ Någon äldre, allmän betydelse 'bygd' är alldeles icke känd hos ordet hundare, men väl hos ordet härad (jfr t. ex. Lohärad i Lyhundare, Funbo härad i Rasbo hundare o. s. v.).² Rasbo hundare betecknar alltså alltid i källorna ett större område än Rasbo socken. I beteckningen Dala hundare för landskapet Dalarne har ordet hundare fått en sekundär användning.³

Till Jarlabankes minnesvårdar, de talrikaste någon har lämnat efter sig i 1000-talets Uppland, kan anknytas ännu några reflexioner av historisk art. Jarlabanke ägde hela Täby, den by där kyrkan byggdes och som blev den kyrkliga medelpunkten för socknen. Man skulle ha väntat, att en man, så angelägen som han att genom runinskrifter bevara minnet av sina allmännyttiga verk, sina broar och vägar och sin tingsplats, även skulle ha omtalat byggandet av kyrka i Täby, om en sådan verkligen hade funnits där på hans tid. Så har säkerligen icke varit fallet. Kyrkobygge omtalas överhuvud taget icke i 1000-talets inskrifter. Man låter göra bro för sin själ eller för sina döda fränder. Och man bekänner sin kristna tro genom en from bön för själen, så som även Jarlabanke gör på sina runstenar: »Gud hjälpe hans ande». Man lever ännu i en missionstid, då kristendomen förkunnas av kringvandrande missionärer. Men det finns ännu icke några gudstjänsthus, icke ens av trä, annat än på några få platser, missionens replipunkter, sådana som Sigtuna. För den kristna gudstjänsten behövdes så mycket mera än blott ett hus: altare och helgonbilder, klockor och mässböcker, och framför allt präster, som voro lärda och behöriga att förrätta de heliga handlingarna. Allt detta var omöjligt att anskaffa, t. o. m. för en så rik och mäktig man som Jarlabanke. Det förutsatte framför allt en kyrklig organisation, och en sådan saknades ännu i Uppland på 1000-talet.⁴

Men å andra sidan var Upplands folk kristnat, av runstenarnas ojäviga vittnesbörd att döma. Och kyrkobyggandets tid stod omedelbart för dörren. Man kunde förbereda det och befrämja missionen genom att förbättra vägförbindelserna bygderna emellan. Därigenom kunde man lättare komma i tillfälle att åhöra gudstjänsten och åtnjuta kyrkans välsignelser, väl också, om det behövdes, tillkalla en präst till en döendes hjälp. Kyrkan har utan tvivel just under denna tid haft stort intresse av vägarnas förbättring. Det är säkerligen mot denna bakgrund,

ungdom varit en riktig *ur-vase* (Jarlabanke? = fursteqväsare), »'bångstyru' som en stut», men sent omsider spaknat. Hithörande anteckningar skola framdeles meddelas» (Dybeck i *Runa*, fol.). Det torde vara högst sannolikt, att de av Dybeck omnämnda »sägner» om Jarlabanke ha uppkommit först sedan 1600-talets antikvarier gjort hans namn bekant och berömt i trakten. Härpå tyder namnformen Järnbaggen (förvrängning av Järlebagge, Aschaneus' form?).

¹ S. Tunberg, *Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning* (1911), s. 132.

² Tunberg a. a., s. 52 f.

³ E. Wessén i *Svenska landskapslagar* 2 (1936), s. XXI f.

⁴ Om runinskrifternas vittnesbörd om kyrkobyggen i Uppland och Södermanland se nedan U 170.

som man bör se de många runinskrifter, som meddela, att efterlevande ha låtit rödja väg eller bygga bro för en avliden frändes själ eller till minne av en frände i samband med en bön för hans själ. Det var vad man på den tiden kunde göra för kyrkans sak, och det motsvarar alltså i viss mån medeltidens gåvor till kyrkor och kloster.¹ Jarlabanke har varit ivrig att genom brobyggen sörja för sin själs frälsning, och han har med runornas hjälp sökt bringa detta till eftervärldens kännedom.

Såväl von Friesen som Sune Lindqvist ha framhållit, att Jarlabanke-släktens minnesmärken erbjuda välkomna hållpunkter för de uppländska runstenarnas kronologi. Det är i själva verket mycket sällsynt, att ett så stort antal inskrifter hänföra sig till en och samma familj. Därför har en så noggrann granskning som möjligt av inskriftens uppgifter ett allmänt intresse. Vi ha ovan s. 210 angivit den gruppering, som omedelbart framgår av inskriftens innehåll. U 137 är givetvis den äldsta, men mellan den å ena sidan och de med varandra fullt samtida U 135 och U 136 å den andra behöver icke ha legat någon avsevärd tid, snarast några få år. De äro utförda i identiskt samma mönster, U 137 endast något enklare och otympligare. Vi kunna här tydligt belägga ett framsteg i fråga om utsmyckning och skicklighet.

Yngre än stenarna över Östen äro ristningarna till minne av Ingefast och Ingvar (U 101, 143 och 147). Om identiteten av Estrid och Ingvar på Täby- och på Harg-ristningarna är riktig, måste Ingvar vara född efter Östens död. Han har hunnit växa upp till »en mycket god ung man», innan han dör och hans moder i inskrifterna sörjer för hans minne. Mellan Östenstenarna och Ingefast- och Ingvar-ristningarna måste ligga avsevärd tid, rimligtvis 25 år, sannolikt mera. Däremellan ha Harg-ristningarna kommit till.

Å andra sidan måste, såsom Lindqvist har framhållit, ristningarna över Ingefast och Ingvar vara äldre än de stenar, som Jarlabanke har rest över sig själv. Det är »föga antagligt, att Jarlabankes namn skulle stå så oansenligt efter en äldre broders eller efter moderns och dennes namn . . ., om Jarlabanke redan innan dessa monument utförts blivit den mäktige och självkäre godsägare, som talar» från hans stenar över sig själv. »I och för sig är det ju också naturligt, att de av Ingefasts efterlevande gemensamt föranstaltade monumenten . . . tillkommit kort efter Ingefasts död, och dessförinnan kunde väl icke Jarlabanke räknas som ägare till hela Täby.»

Mellan de äldsta inskrifterna, U 137, U 135 och 136, och den yngsta, U 142, bör rimligtvis ligga ett par mansåldrar, sålunda minst 50 år, snarast något mera. Några hållpunkter för en absolut datering finnas icke.

Lindqvist har gjort en jämförelse mellan de behandlade runmonumenten med avseende på ornamentik och språkformer — en framställning, som jag här i korthet refererar och på några punkter kompletterar.

Med hänsyn till ornamentiken ha vi två mycket tydligt särskilda huvudgrupper. Jarlabankes egna stenar ha ett enkelt mönster, starkt stiliserat, men väl anpassat just för resta runstenar. Fyra av dem, U 127, U 164, L 403 och L 445 ha två rundjur, upptill och nedtill förbundna med löpknutar, och ett stort kors mitt på stenytan. U 165 har endast ett rundjur, de andras övre löpknut har blivit ersatt av ett likartat, uppåtriktat ornament. Detta är en variation av mönstret, som uppenbarligen är betingad av stenens form. Mönstret är i allt väsent-

¹ Jfr om runinskrifternas »bygga bro» för någons själ *Södermanlands runinskrifter*, s. LII med där citerad litteratur. Ännu i Östgötalagen (B 4: 1) talas om sådan bro, som någon bygger för sin själ. Västgötalagens biskopslängd prisar den gode biskop Bengt i Skara bl. a. för hans många brobyggen. Ungefär samtidigt levde biskop Kol i Linköping, som skall ha byggt en bro, som ännu bär hans namn. Slutligen kan i detta sammanhang erinras om en bestämmelse angående tionde i den isländska Grágás (ed. V. Finsen 1852), kap. 255: *þat fé þarf eigi til tíunda at telia, er áðr er til Guðs þakka lagit, hvárs þat er til kirkna lagit eða til brúa eða til sæluskipa*. Man behövde alltså icke betala tionde för sådan egendom, som man lämnade till kyrkobygge eller till brobygge eller till färjor över älvar.

ligt detsamma som på de äldsta stenarna i släktgruppen (U 137, 135, 136). Det har sin förebild dels i vissa av Åsmund Kåresons ristningar, t. ex. L 506 Yttergården, Orkesta sn, L 525 Ängby, Lunda sn, dels kanske också, såsom Lindqvist har framhållit, i några äldre ristningar i samma bygd, U 160, L 450 Bällsta, Vallentuna sn, L 421 Holmen, Hammarby sn.

I skarp motsats här till står den andra huvudgruppen av inskrifter; den omfattar Hargristningarna (L 436 och 437) och ristningarna över Ingefast och Ingvar (U 101 och 143). »Deras mönster präglas alla av större elegans och tydlig strävan efter konstnärlig variation.» De ha många likar i trakten, bl. a. U 144 (på samma berghäll som U 143), U 112, U 145. Lindqvist sätter utvecklingen av deras ornamentik i samband med sådana ristningar i trakten som L 462 Sursta och L 464 Mällösa, båda i Vallentuna sn.

Ett gemensamt drag för så gott som alla bygdens ristningar med konstnärligare ornamentik är, såsom Lindqvist har observerat, att de ha anbragts på fast häll eller på flyttblock. Det gäller om alla Jarlabanke-släktens minnesmärken, som höra hit. Detta är emellertid en mycket viktig omständighet, som säkerligen ger en god del av förklaringen till skillnaden i konstnärlig utsmyckning mellan de båda huvudgrupperna. På en berghäll utan bestämda gränser har ristaren känt sig friare i kompositionen av sitt mönster. På en rest sten var han nödgad till stilisering, säkerligen också mera bunden av traditionen. Först på den yngsta av Jarlabanke-släktens minnesmärken, den av Öpir ristade minnesstenen över Jarlabanke själv, finna vi en friare komposition, som i viss mån sammanhänger med hällarnas mönster.

Vi böra alltså enligt min mening vid förklaringen av den uppländska runstensornamentikens utveckling mera än hittills i allmänhet skett betona motsatsen mellan de resta stenarna och ristningarna i orörd häll. Vi finna här förklaringen till överensstämmelsen mellan Östenstenarna och de stenar, som hans sonson Jarlabanke mot slutet av sitt liv har låtit resa över sig själv.

Utom olikheterna i den egentliga ornamentiken är det också ett annat drag, som skiljer berghällristningarna från de resta stenarna, nämligen att de i allmänhet sakna kors. Det är fallet med alla de hithörande Jarlabanke-släktens ristningar. Likaså med U 112, L 462 och 464. Eller också intager korset en mycket underordnad och anspråkslös plats, som på U 145 och U 163.

Traditionalismen hos de resta stenarna framträder också i inskrifternas språkformer. **o**-runan som tecken för nasalerat *a* förekommer endast i ordet **ont** 'ande' på Jarlabankes egna stenar (U 127, 164, 165, L 403). Ordet saknas på de äldsta stenarna, Östenstenarna. Men U 101 har **ant** och på den yngsta stenen, av Öpir, är det tecknat på samma sätt. *o*-ljudet betecknas med **u**-runan: **bru** U 135, 127, 164, 165, L 403, **buta** och **suti** U 136, **iursalir** U 136; jfr även **mupur** U 148. Däremot i hällarnas inskrifter: **bro** L 437, **broan** U 101 och 143, **bonta** L 437, **boanta** U 143, **bropur** U 143, **alkopan** U 143. Det enda undantaget är kvinnonamnet **iurun** U 143. Den sena Öpir-stenen har **bro**, **bonta** och **ioruna**. Stungna runor förekomma endast undantagsvis på de äldsta stenarna (U 137 **aystin**) och alls icke på Jarlabankes egna stenar. Men U 101 har **rypia**, U 101, 143 och L 437 **estrip** (U 136 och 137 **astrip**), U 101, 143 och L 437 **eftir** (U 137 **aftir**, U 147 **aftir** 2 ggr, U 150 **aftir**), U 143 **sen**, U 101 och 143 **henmikr**, U 143 **trenk**, men U 136 **antapis** (U 140 **entapis**). Diftongerna tecknas i allmänhet digrafiskt. Undantag finnas just i den äldsta inskriften (U 137): **austin**, **stina**; de sammanhånga säkerligen med det allmänna bruket av enkelteckning i de äldsta uppländska runinskrifterna (de oornamenterade stenarna, Gunnars ristningar). De äro sålunda ett ålderdomligt drag i U 137. U 135 och U 136 ha **austain**, **staina**. Dessutom ett enstaka **stina** U 150.

Samma mönster som på Jarlabankes egna stenar återfinnes på ett antal stenar i Uppland, t. ex. U 62, 131, L 496—498 Snottsta, Markims sn, L 441 Tjursåker, Hammarby sn. På grund

av likheten med U 167, som är signerad av ristaren Fot, skulle man kunna förmoda, att det är han, som har utfört alla dessa stenar. I olikhet mot Jarlabankes egna stenar använda alla dessa stenar, liksom övriga av Fot signerade inskrifter, *o*-runan som tecken för *o*-ljudet och lämna nasaliteten hos *a* obetecknad. Det är därför något ovisst, huruvida Fot verkligen, såsom von Friesen menar, har utfört Jarlabanke-stenarna. Denna fråga måste lämnas öppen, till dess att den kan övervägas i ett annat sammanhang på grundval av ett rikare material. Man kan emellertid tills vidare instämma i Lindqvists omdöme, att »den som utfört Jarlabankes självstenar, både i fråga om skriftbruk och mönsterritning varit i hög grad bunden av den tradition, som de tidigaste i bygden utförda runmonumenten skapat.»

143. Hagby, Täby sn.

Pl. 92.

Litteratur: B 124, L 650, D 2: 23. Joh. Bureus, F a 6 s. 176 n:r 62 (Rhezeliuss), F a 5 n:r 403, F a 1 s. 91, F a 10:1 n:r 183 (Rhezeliuss); M. Aschaneus, F b 18 s. 69 f.; Ransakningarna 1667—84 J. Hadorph, Resejournal; J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 58 f.; N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1762), s. 233 f.; C. M. Brandelius, Descriptio Paroeciæ Roslagiæ Täby (Diss. Ups., pres. E. M. Fant, 1786), s. 27; UFT h. 10 (1882), s. 195 f.; E. Brate och S. Bugge, Runverser, s. 125 f.; S. Lindqvist, Jarlabankesläktens minnesmärken (i: Nordiska arkeologmötet 1922), s. 126 f.

Äldre avbildningar: Rhezelius, teckning (F a 10:1); Aschaneus (F b 18); Leitz och Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 124); Dybeck a. a.

De båda runristningarna U 143 och U 144 finnas på en bergholme i gårdet SV om Hagby gård, omkring 600 m. från gårdsplanen och på ungefär samma avstånd V om vägen Vallabrink—Hagby. U 143 finnes på den åt V svagt sluttande bergryggen i holmens norra del, U 144 omkring 30 m. S därom i en mot V tämligen brant sluttande bergvägg.

Rhezeliuss anger i F a 6 platsen vara för U 143 »I Hagby sördre giärdet i Berget derstädes» och för U 144 »Ibidem längr bort»; i F a 10:1 för U 143 »Widh Hageby i gårdet i ett bergh». Aschaneus: »I Hagheby södre Giärdet i itt bergh» (U 143) och »Där sammastädes i åkerhällan lenger södher» (U 144). Ristningarna äro icke omnämnda i *Ransakningarna* men åsyftas säkerligen med en marginalanteckning av Hadorph: »noch 2 runeberg funit som inte antecknad». Peringskiöld: »Hagby gärde». — Brate kunde märkligt nog år 1903 ej finna denna ristning, men väl U 144.

Ristningens längd 2,94 m., bredd 1,44 m. Delvis är ristningen ganska grund, vilket kan

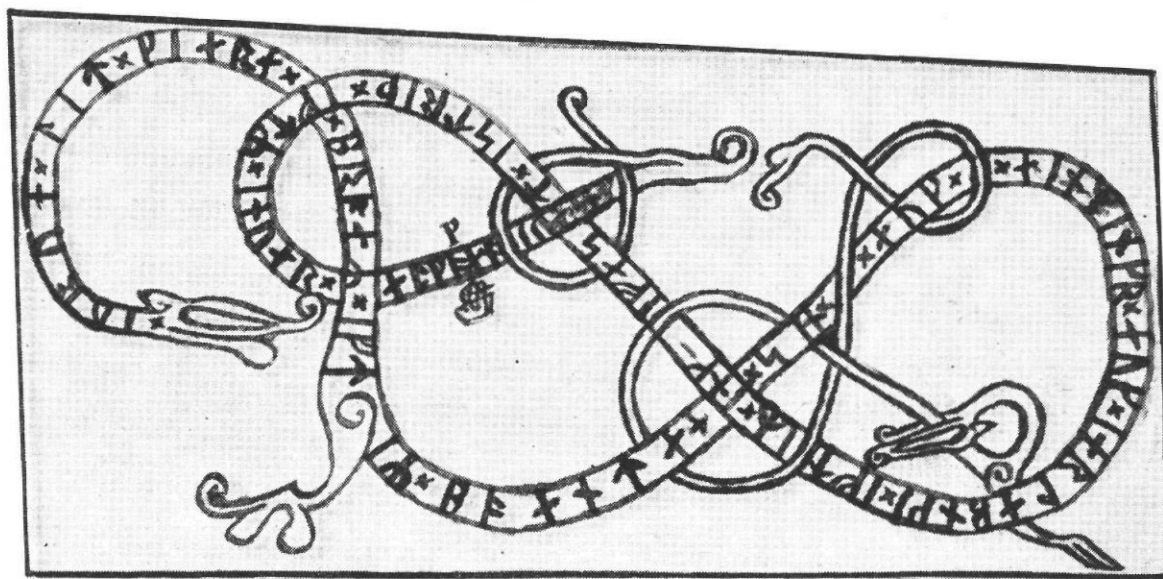

Fig. 131. U 143. Hagby, Täby sn. Efter teckning av Aschaneus.